

YESEVİ TOPRAKLARINDA ATEİZM VE KÜLTÜREL SEKÜLERLİK POLİTİKALARI: 1920-1940 YILLARI ARASINDA SOVYET YÖNETİMİNİN KAZAKİSTAN'DAKİ İSLAM POLİTİKASI*

Atheism and Cultural Security Policies In Yesevi Territory: Islamic Policy of Soviet
Administration In Kazakhstan Between 1920-1940

Ainura KURMANALIYEVA**

Sultanmurat ABZHALOV***

Bakhytzhhan SAPAROV****

Öz

Kazak Türkleri, VIII. yüzyıldan itibaren bozkırda İslam'ın kabulü ve şeriat değerlerinin tatbikiyle dinî ve sosyal yaşantılarının zenginleştiğidir. Kazaklar arasında Ahmet Yesevi ile başlatılan Sünnî kökenli, süfi ve tasavvuf akaidi etrafında şekillenen bozkır Türk İslam geleneğinin şekillendiği kültürel ivme, Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı ilhak süreci sırasında tatbik edilen kültürel sömürü ve Ruslaştırma siyaseti sebebiyle ağır bir tahribata uğramıştır. İlerleyen yıllarda Bolşevik Devrimiyle Rusya'da yönetimi ele geçiren Sovyet yönetiminin tatbik etmiş olduğu ateizm siyaseti sebebiyle Kazak toplumu arasında yaklaşık 70 yıl sürecek olan sosyo politik ve dinî değerlere karşı uygulanan baskı ve tecrit politikası artarak devam etmiştir. Çarlık ve Sovyet döneminde medrese, mescit, molla ve imamların faaliyetlerinin yasaklanmasının yanında, Yesevilik anlayışına göre şekillenen kültürel hayata çok farklı yöntemlerle müdahalede bulunulmuştur.

Sovyetler, yönetime geldikleri ilk yıllarda bozkırdaki yerli Kazak Türklerinin dinî duygularına dikkatle yaklaşıyordu. Bolşevikler bu dönemde bir taraftan "İşçi Müslümanlara" haklarının korunmasına dair vaatler verirken, diğer yandan demokratik ilkelerini yok etmeye çalıştı. 1920'li yılların ikinci yarısında, SSCB'de İslam'a karşı "şiddetli saldırı" politikası başlamıştır. 1920'lerin sonuna kadar güçlenen Totaliter sistem din adamlarına karşı siyasi bir kampanyayı hayata geçirmiştir. OGPU'nun (SSCB'nin Halk Komiserliği Konseyine bağlı Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi) organları, ülke Müslümanlarının birleşmesini, inançlı kişiler ve din adamları ile millî aydınların siyasi olarak güçlenmesini önlemek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bolşevikler, dinî derneklerin tescili ve kayıt altına alınması, camilerin açılması ve kapatılması hususunda kararlar verdi ve kültüre ilişkin mevzuatın kontrol altına alınmasını başardı. Bu yeni komünist düzen, halkın haklarının kısıtlanması ve ihlal edilmesine neden olmuştur. Nitekim bu dönemde tüm dinî faaliyetler sert bir şekilde idari kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Bu kısıtlamalar içerisinde İslamiyet, diğer dinlere nazaran daha fazla saldırıya uğramıştır; çünkü Komünist yönetiminin kurulmasının akabinde Kazakistan'da 1921-1922'de birinci açlık dönemi ve 1926'dan sonra başlatılan kollektifleştirme siyaseti; benimsenen yeni iktisadi politika ve elitlerin mülküne el koyulmasıyla gelen ikinci kıtlık ve soykırımın başlatılmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır.

* Geliş Tarihi: 23.01.2020, Kabul Tarihi: 08.05.2020. DOI: 10.34189/hbv.94.010

** Prof.Dr. Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Felsefe ve Siyasi Bilimler Fakültesi, Din Bilimleri ve Kültürel Çalışmalar Bölüm Başkanı, Almatı/Kazakistan, ainura.kurmanalieva@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5299-2695>

*** Doç.Dr. Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesinin dekanı, Türkistan/Kazakistan, sultanmurat.abzhalov@ayu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6238-9512>

**** Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Felsefe ve Siyasi Bilimler Fakültesi, Din Bilimleri ve Kültürel Çalışmalar Bölümü Doktora Öğrencisi, s.baha81@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8243-5184>

Bu çalışmada Müslüman dinî teşkilatlarının yasağı, molla ve imamlara karşı yapılan zulüm ile mescitlerin kapatılması arşiv kayıtlarına göre ele alınmıştır. Yesevi irfanıyla gündelik hayatları da şekillenmiş Kazaklara uygulanan din politikaları, İslam'ın Kazakistan'daki rolü ve kutsal meselesi, arşiv belgelerine dayanarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Sovyet idaresi, İslam, politika, Müslüman din adamları, kıtlık

Abstract

Kazakh Turks have enriched their cultural structure in their negative social life since the VIII century, after the acceptance of the acceptance of Islam and sharia values in the steppe. Various propaganda methods were carried out against the Islamic values adopted by the Kazakh society with this cultural momentum, which lasted about 10 centuries, the annexation of Tsarist Russia and the colonial administration that followed, and the policy of atheism, which was adopted by the Soviet Communist party for 70 years.

In the early years, the Soviet administration carefully treated the religious feelings of the native Kazakh Turks. On the one hand, the Bolsheviks pledged to “protect Muslims” and their rights, on the other hand tried to destroy their democratic principles. In the second half of the 1920's, the “violent attack” policy against Islam started in the USSR (Union of Soviet Socialist Republics). The totalitarian system, which strengthened until the end of the 1920's, implemented a political campaign against the clergy. The organs of the OGPU (United States Political Administration under the People's

Commissariat Council of the USSR) used various methods to prevent the unification of the country's Muslims and the political empowerment of religious and clergymen and their National intellectuals. The Bolsheviks made decisions regarding the registration of religious associations, opening and closing mosques, and managed to control cultural legislation. This new communist order led to restrictions and violations of public rights and initiated harsh administrative control over all religious activities of the country. Within these restrictions, Islam was attacked more than other religions. After the establishment of the communist administration in Kazakhstan, the first period of famine began in 1921–1922, the policy of collectivization after 1926, the new economic policy and the second period of hunger, followed by the policy of exposing the elite and genocide of the local population.

Thus, in this article, the ban on Muslim religious organizations, the persecution of mollahs and imams, the closure of mosques, the role of Islam in Kazakhstan, and the issue of famine were classified based on archival documents.

Keywords: Kazakhstan, Soviet administration, Islam, politics, Muslim clergy, famine.

1. Giriş

Rus Çarlığı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği döneminde Kazak Müslümanlarına karşı uygulanan dinî politikaların sürekliliği ve bu sürekliliğin sağlanmasına yönelik politikaların SSCB dönemindeki materyalist, komünist ve seküler politika ile uygulamaları bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Sovyet Sosyalist dönemi kanun ve politikaların gereği olarak verilen eğitim ve yapılan yayınlar da dâhil birçok alana yayılarak takip edilen programın, Kazaklar arasında kurumsal olarak dinî teşkilatını ve temsilcilerini hedef almıştır. Kamusal alanda gerçekleştirilen uygulamalarla dinî kurum ve temsilcilerinin ortadan kaldırılması için her türlü yola başvurulmuştur.

SSCB'yi temsil eden Komünist Partisi, Kazak Müslümanların kendilerini ifade ettikleri bütün alanları kapsayacak şekilde takip ettikleri görülmektedir. Giderek artan bu baskılar, Kazak Müslümanların gündelik hayatlarına yöneldi. Komünist Parti yöneticileri bu bağlamda özeldir Kazakistan, genelde Türkistan coğrafyasındaki göçebe bozkır Türk uruklarının manevi önderi olarak kabul görmüş olan Ahmet Yesevi ve onun tarafından temsil edilen laik görünümlü bozkır İslam şeriat kaidelerinin terk edilerek sekülerleştirme ideası doğrultusunda materyalist felsefenin benimsendiği yeni bir yaşam tarzı empoze edilmeye çalışılmıştır (Yaman, 2012: 48-58).

SSCB'nin kuruluşunun ardından "vicdan ve din özgürlüğü" hakkını ilan eden Sovyet hükümeti, Kazakistan'daki İslam'a karşı baskıcı ve yok edici bir tutum belirlendi. Son bir yıl içinde Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi ve Eski Merkezi Parti Arşivi'nde yapılan incelemeler, Sovyet hükümetinin İslam'a karşı yürüten politikasının oldukça uzun bir süreyi kapsadığını ve ele aldığımız konunun aşağıdaki kronoloji kapsamında araştırılması gerektiğini gösterdi:

1. 1917-1928 yılları arasında, yani SSCB'de devlet ile İslam arasındaki ilişkilerin yeni ateistik modeli oluştu ve buna dair çeşitli kararnameleler ele alındı, 1921-1922 tarihleri arasında Kazakistan'da birinci kıtlık dönemi başlatıldı;

2. 1929-1942 yılları arasında, İslam için trajik sonuçlar veren militan ateizm politikalarının tatbik sürecinin başlanması ve akabinde Kazakistan'da yaşanan ikinci kıtlık ve soykırım dönemi.

25 Ekim 1917'de, Rusya'nın Milletler Halk Komiseri Stalin ve Halk Komiserleri Komite Başkanı Lenin, "Dünyayı Yenileme Yolunda" Rusya ve Doğu Müslümanlarına destek talebinde bulundu (Dekretı Sovetskoy Vlasti, 1957: 13-14). Sovyet hükümetinin ideolojisi Müslümanları kendi tarafına çekebilmek amacıyla Müslüman kongrelerini düzenlemeleri, Çarlık döneminde müsadere edilen kutsal toprakları ile camileri iade etme politikası, Müslüman din adamları nezdinde karşılık bulmuştur. Bu doğrultuda Rusya'daki Müslüman din önderleri ve aydınlar, iç savaş yılları sonrası yeni Komünist hükümeti tanımaya hazırlandı. Bolşeviklerin vaat ettiği demokratik haklar ve akabinde Sovyet hükümetinin "Doğu'nun Ezilen Halklarının Savunucuları" rolünü üstlenici rolünü savunuyor olması, Kazakistan Müslümanlarının bağımsızlık yolundaki mücadelesini umutlandırdı. Kazak aydınları, Sovyetlerin dinle ilgili söylemlerini Kazakistan Müslümanları İslam ve Sosyalizm ideallerinin yaklaşması için bir fırsat olarak algıladılar.

1920'li yılların başında Kazakistan Müslümanlarının güvenini kazandıktan sonra Sovyet hükümeti onların geleneksel yaşamına karışmadı, bu tutum ise Bolşeviklerin Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Müslüman din adamları üzerindeki gözetimini güçlendirdi. Kazakistan'daki Müslümanların birleşmesinin, din adamlarının dinî ve siyasi etkisinin, Millî Mücadele yolundaki aydınların harekete geçmesinin önünü almak için çeşitli önlemler aldı. 23 Ocak 1918'de Lenin imzaladığı

RSFSR (Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti) Halk Komiserleri Konseyinin “vicdan özgürlüğü, kilise ve dinî topluluklar hakkında” bir kararname yayınlandı. Buna göre, dinin devletten ayrılarak laik bir statüye kavuşması, mekteplerin dinden ayrılarak tedrisat kanununun revize edilmesinin yanı sıra devlet ve kamu kurumlarında dinî nitelikteki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin hepsi engellenmiştir (Egamberdiyev, 2019: 666-687). Öyle ki Sovyet yönetimi hiçbir kilise veya diğer dinlere mensup dinî cemaatlerin mülk edinme hakkını yasaklamıştır. Bu bağlamda Rusya’da bulunan tüm dinî toplulukların mülkü Sovyetlerin malı ilan edilmiştir. (Dekrety Sovetskoy Vlasti, 1957: 373-374). Bu süreçte Kazak Türklerinin çoğunluğu, kendi milli sorunlarının çözümü için söz konusu bu kararnameleri mekânsal olarak beyan edildiğine kanaat getirmektedirler. Nitekim yayımlanan bu yeni kararnâmeler, göçebe Kazaklar tarafından ılımlı karşılanmış ve yeni Komünist nitelikli siyasi düzende milli kimliklerinin korunacağı beklenilmiştir. 18 Şubat 1918’de Halk Komiseri A. Lunaçarskiy ve Sekreter D.Leşenko tarafından imzalanan “Sovyet Eğitim Yöntemine Dair” adlı devlet komisyonunun kararı yayınlandı. Bu karara göre: “Halk Komiserliği altındaki tüm devlet, kamu ve özel paralı eğitim kurumlarında herhangi bir dinî tören yapılması yasaklandı. Dinî okulların varlığının ortadan kaldırıldığına dair genelge kabul edildi” (Kommunističeskaya Partiya, 1961: 44).

Bu belgenin Mart 1918’de kabul edilmesinden akabinde Çarlık Rusya yönetiminin destekçileri olan “Beyaz Askerler” öncülüğünde Sovyet hükümetine karşı bir iç savaş başlatmıştır. Bu kargaşa dönemi ilerleyen dönemde içerisinde Kazakistan’ın da bulunduğu bütün Türkistan coğrafyasına kadar yayılmıştır. Sovyet yönetimi bu bağlamda iç savaş yıllarında Türkistan Müslümanlarının desteğini kazanmanın gerekliliğini anlamış ve Kızıllar ile yerel Müslümanlar arasında kısa süreli bir iş birliği ve dostluk dönemi başlamıştır. Bu şartlardan sonra, 1920 yılın Kasım ayında gerçekleştirilen Rusya’nın İlk Kadın Kongresinde V.İ Lenin tarafından şu beyanat okunmuştur: “Bir kişi dinî önyargılarla son derece dikkatli bir şekilde mücadele etmeli. Dinî duygulara hakaret edenler, farketmeden mücadelemize çok zarar vermektedir. Bizler propaganda ile aydınlanmalı ve savaşmalıyız” (Kommunističeskaya Partiya, 1961: 45-46). Akabinde sosyalist düşünceleri Müslümanlar arasında yaymak ve onları devrime karşı çıkan güçlerle mücadeleye dâhil edebilme gayesi ile Petrograd şehrinde *Utrennaya Zvezda* (Sabah Yıldızı) gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Propaganda nitelikteki bu yeni gazetenin amacı İslam’ın temel yönlerini tanımlamak, Müslümanlara karşı mücadele yöntemlerini yayınlamak ve Bolşeviklerin başarılarını ülke geneline yaymak olarak belirlenmiştir.

İç savaş yılları sonunda Sovyetlerin Anti İslam politikalarının yönerge ve metotlarını açıklayan çalışmaların arasında L.İ. Klimoviç’in araştırmaları önem arz eder. Klimoviç, eserlerinde İslam’ı karalama yönteminin yanı sıra bölgedeki dinî kuruluşların tasfiye süreci ve Sovyet iktidarının nasıl başarıya ulaştığı hakkında ayrıntılı malumatlar vermektedir (Klimoviç, 1929: 205). Bu dönemin yazarları, Sovyet sistemindeki Müslümanların ateizmle olan ilişkisinde devletin yapıcı rolünü

vurgulamaktadırlar. Bu yazarlar arasında E.A. Belyayev, Hulefâ-i Râşidin (Dört Halife) ve ardılları olan Abbasi ve Emevi devletlerinin sosyo-politik yaşantılarında İslam'ın rolünün ayrıntılı izahına girilerek, Sovyet Müslümanlarının İslamiyet'e olan bağlılığını incelemiştir (Belyayev, 1966: 280). K. Şülenbayev'in, Kazak uruklarının maruz kaldığı ateizm öncesi dinî inanışların tarihsel arka planı inceleyerek Kazakların ateizme geçiş süreçlerini ele almıştır. Şülenbayev bu bağlamda dinî senkretizm olarak nitelendirdiği tasavvufi karakterli Türk İslam inanışının, esasında İslamiyet öncesine ait gelenekleri fazlaca barındırdığı sentezlenmiş bir inanç yöntemi olarak açıklamaktadır. Yazar bu bağlamda bünyesinde birçok öğretiden gelenekler barındıran bozkır İslam inanışındaki Kazakların, kısa sürede ateizme adapte olabileceğini düşünmektedir (Şülenbayev, 1983: 263). Sovyetler Birliği döneminde Komünist Partisi tarafından düzenlenen kongreler ve programlarda, Rusya bünyesindeki dinî inanışlara karşı kara propaganda yürütmek amacıyla dinlerin köhnemiş yönlerini açığa çıkararak bunları iç siyasetinde propaganda aracı olarak kullanabilmek için Şarkiyat enstitülerinde, hizipçi nitelikteki İlahiyat ve Arabiyat çalışmalarını desteklemiştir. Kazakistan'daki ilmi ateizmin propagandasına dair geniş nitelikli çalışmaları H.Z.Aknazarov yürütmüştür (Aknazarov, 1958: 331). Kazakistan'da Sovyet sistemi kurulduktan sonra milli eğitim okullarında bilimsel ve ateist eğitiminin geliştirilmesi için Ş.Ahmetov ile K.Janpeyisova çalışmalar yürütmüştür (Ahmetov, 1983: 119). Aynı şekilde J.Düysenbin Kazakistan'da İslam ve onun kalıntılarına dair çalışmalar yürüterek Kazak eğitim kurumlarında ateizmin önemini ortaya koymuştur (Düysenbin, 1968: 157). Kazak aydınları arasında Çokan Velikhanov, İbray Altınсарın ve Abay Kunanbayev'in Şmanizme, İslama ve Ateizme olan ilişkilerini ve Sovyet döneminde ilmi ateizmin propoganda yöntemlerini B.Ğabdullin ortaya koymuştur (Ğabdullin, 1988: 104). Kazak kamuoyunun devrim öncesi tarihindeki materyalist ve Kazak köy okullarındaki ateist eğitimi hakkında ilmi çalışmalarını K.Nurmağambetov yapmıştır (Nurmağambetov, 1964: 21).

Böylelikle Kazakistan'da Sovyet yönetimi dört önemli aşamada İslama karşı siyasetini yürüttü. Bunlar: Müslümanlık eğitimi üzerinden, Kazak Türklerinin mal mülkünü zorla müsadere edilerek kıtlığa sokulması, köy ve şehirlerdeki câmilere devlet mülkü ilan edilmesi, söz konusu bu kurumlara bağlı mektep ve medreselere el konulması kararlaştırılmıştır. Sovyet yönetimi güvenlik, jeopolitik kontrol ve en önemlisi de İslam'ı karalayacak propogandayı güçlendirebilmek adına, önce OGPU¹ daha sonra NKVD² ve ardından da KGB³ sistemlerini kurmuştur. Bu tarihi süreç doğrultusunda ele aldığımız konuda, Kazakistan tarihi için önemli olan 1920-1940 yılları arasında Sovyetlerin İslam'a karşı siyasetini, Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi ve Rusya Sosyal-Siyasi Tarihi Devlet Arşivi'ndeki belgelerle karşılaştırmalı incelemeyi amaçladık. Sebebi Bolşevikler gelmeden önce tüm Kazak aydınları Müslümanlık dinî eğitim almıştı, "Kıtlık" ve "Kızıl Kırgın" yıllarında köylerdeki imamlar, işanlar ve mollalar Sovyetlere karşı savaşıyorlardı.

2. Kazakistan'da Sovyet İktidarının İnşası Sırasında İslam (1917-1928 yy.)

Kazakistan tarihindeki bu dönem, resmi Sovyet tarihinin ana akımına uymayan diğer birçok konuların yanı sıra çok az çalışılmıştır. Bu nedenle, 1921-1922 kıtlığının ve Sovyet din politikasının, Kazakistan'daki Sovyet yönetiminin oluşumu ve inşası sırasında incelenmesi, bilimsel öneme sahiptir. Kazakistan'da sosyalizm ve ardından Komünizmin inşasının ilk on yılı, kıtlık dönemine yol açan bir artışla dikkat çektir.

1917 devriminden sonra, Bolşevikler Türkistan topraklarını kaybetmek istemediler ve göreceli bir politika yürütmeye başladılar. İşgal edilen topraklardaki Müslümanların sempatisini kazanmak için 1917'de yayınlanan "Tüm Rusya ve Doğu Müslümanlarına" yapılan çağrıda, mümkün olduğu kadar Çarlık Rusya'yı karalama politikası uygulanmıştır (Malaşenko, 1996: 182). Bolşevikler, Çarlık Rusya'nın Müslüman halklarına yönelik izlediği politikayı, kültürlerine, dinlerine, geleneklerine ve adetlerine karşı açık soygun ve şiddet olarak gösterdiler. Halbuki Çarlık hükümeti ile Sovyet iktidarı arasında hiçbir fark yoktu, her iki siyasi sistemde Rus İmparatorluğu'nun bütününe çeşitli dönemlerdeki parçalarıydı. Özellikle Sovyetlerin, her şeyin devlet malı olduğunu ilan eden bir kamulaştırma politikasını izlediler. Böylelikle Lenin ve Stalin yeni Komünist rejimi kurmak için tüm durumu kontrol etmeye çalıştı. 1917'de Halk Komiserleri Konseyi Petrograd'da bölgesel Müslüman kongresini topladı ve 1869'da Semerkant'ta Çarlık hükümeti tarafından el konulan "Osman'ın Kuran'ı Kerimi" geri verdi⁴.

1917'de Milli İşler Halk Komiserliği oluşturuldu ve bir yıl sonra ilk başkanı M. Vahitov olan Müslüman Sosyalist Komiserliği kuruldu. Komiserliğin yapısı 13 sektörü içeriyordu. Bunlar; İstihdam, Tarım, Sanayi, Eğitim, Basın, Finans, Hukuk, Askeriye, Uluslararası propaganda ve Başkurt, Kafkasya, Kırım, Türkistan, Kırgız (Kazak) gibi özerk yönetimlerdeki sorunların çözülmesini kapsamaktaydı. Kazakistan'ın tamamını kapsayacak şekilde Verniy (Almatı) ve Semipalatinsk'te (Doğu Kazakistan) Müslüman Sosyalist Komiserleri bölümleri açıldı (Pesikina, 1950: 247-258).

1918'de İç Rusya ve Sibiry Müslümanları Komiserliği, Askeri İşler Halk Komiserliği Kapsamında Merkezi Müslüman Askeri Kurulu, Dışişleri Halk Komiserliğine bağlı Yakın Doğu Müslüman bölümü oluşturuldu. Kommunist ideolojisi ile İslam kaidelerinin benzerliklerini propoganda yapan bu kuruluşlar, 1920'de Baku'da gerçekleşen Doğu halklarının Kongresinde 15 açıklamalardan oluşan "Şeriatın projesi" adlı dosyayı hazırladılar. Bu dosyada Kongre delegeleri "Kommunizm ile Şeriatın birbirine yakın" olduğunu ileri sürdüler ve Kazakistan Müslümanlarının yeni Bolşevik sistemine uyum sağlaması için çeşitli uygulamalar gerçekleştirdiler (Bobrovnikov, 2001: 77-91). Mesela, imamların namaz kılmalarına, dinî ayinleri yapmasına, Ramazan ve Kurban bayramlarının kutlaması ile şeriat mahkemesinin korunmasına izin verildi. Arşiv belgelerde tüm Kazakistan'da cuma günü tatil ilan edildiğine ve köylerde Ramazan ile Kurban bayramlarının kutlamasına dair kayıtlar rastlanmaktadır (KC MDA, Dosya № 5: 42-65).

26 Temmuz 1920'de, Orenburg merkezi olan Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu, aynı yılı Din İşleri Ufa şehrinde oluşturulan Müslümanların Merkezi Manevi Yönetimine bağlandı. Kazakistan'daki dinî faaliyetlerinin canlanmasına sebep olan bu kuruluş, 1923'te Ufa'da Tüm Rusya Müslümanlarının kongresini düzenledi. Bu kongreden sonra Kazak Türkleri kendi imamlarını seçmeye, İslami dinî törenlerini yapmaya ve cami inşasına izin aldı. Tüm Rusya Bolşevik Kommunist Partisinin Kazakistan'daki şubesinin verilerine göre 1924-1927 tarihleri arasında bölgede 55 mühtesib faaliyet gösteriyordu (KC CA, Dosya № 1541: 5-7). Merkezi yönetimin verdiği bilgilere göre 1924'te Kazakistan'da çok sayıda Müslümanlık dinî okullar vardı, İslam hukuku faaliyet gösteriyordu, camiler inşa ediliyordu, sufizmin yeniden canlanması kaydedildi, müritler sayısı 500-800'e kadar ulaştı (KC CA, Dosya № 980: 102).

PP OGPU'nun (Birleşik Devlet Siyasi İdaresinin Yetkili Temsilciliği) raporlarında İslami bayramları halkın dinî duygularını arttırmak için Müslüman din adamlarının faaliyetleri kuvvetlendirildiğini kayıt etmiştir. Bu verilere göre Güney ve Doğu Kazakistan'ın Müslümanları 1925 yılında Ramazan ayında sadaka ve zekât toplayarak, cami inşaatı için harcamışlar. Aynı zamanda Tatar, Kazak ve Özbek Türklerinin arasında Sovyet sisteminin kurulmasının Bolşevik taraftarlarına karşı Müslümanlık ve birleştirici duyguların güçlendirilmesini kayıt etmiştir (KC CA, Dosya № 434: 35-38).

Ancak 1921-1925'de, Kazakistan'da ulusal ekonomiyi yönetmek için askeri- idari nitelikteki yönetim hüküm sürmüştür. Bu doğrultuda Türkistan Otonom (Özerk) Muhtariyeti'nin tüm kontrolü Bolşeviklerin eline geçti. Sovyet ekonomi politikasının ana aracı olarak “gıda yardım kampanyası” belirlendi, yani “kızıl asker” ihtiyaçları ve şehirlerin proleter nüfusu için fazla tarımsal ve hayvansal üretimin sağlanması talep edildi. Sovyet rejimin uygulanması sırasında Kazak Türklerinin hayati önem taşıyan hayvancılığın doğal otlatma geleneğinin bozulmasından kaynaklanan ve tüm üretimin “kızıl ve beyaz asker” faydasına sürekli gasp edilmesi, Kazakistan'da birinci “Jut”⁵⁵ (kıtık) döneminin başlamasına sebep oldu (KC MDA, Dosya № 45: 95-98).

13 Eylül 1925'te Kazakistan'ın Birinci Genel Sekreteri olarak Filip İsayeviç Goloşyokin⁶ tayin edildi ve Kazakistan tarihçiliğinde “soykırım” olarak algılanmaya başlayan 1933 dönemine kadar yönetti (Omarbekov, 2003: 9-17). 1925-1929 yılları Kazakistan'ın başkenti olan Kızıl-Orda şehrine vardıktan hemen ardından F.Goloşyokin, Kazak köylerinde (aül) Sovyet gücünün hala üstünlük kurmadığını vurgulayarak bölgede “Kîşî Qazan” (Küçük Ekim) siyasetinin gerektiğini açıkladı (Kılınçkaya D, Omarbekov T., Egamberdiyev M, 2019: 23). Bu siyasetin temel amacı, toplumsal farklılaşmanın ortadan kaldırılması yoluyla Kazak Türklerinin geleneksel hayatının yok edilmesiydi. Yeni gelen yönetimin sıradaki adımı Kazak Türklerini göçebelikten yerleşik hayata zorla geçiştirerek, önce Tatar Türklerinin ve daha sonra Özbek Türklerinin etkisinden uzaklaştırarak bölgedeki Müslümanlığı kontrol

altında tutmaktı (KC MDA, Dosya № 40: 305-312). Bu olayların yerel Müslüman Komünistler tarafından bir protestoya yol açacağını iyi bilen F.Goloşyokin, görüşlerini paylaşmayan Kazak Milli aydınlarını sahte suçlamalarla “büyük kırım (temizlik-kırgın)” siyasetini başlattı.

Tarihte “Goloşyokin Katliamı” olarak kalan dönemde “milli sapma”, yani Komünizmi benimsemeyen S.Saduakasov ile S.Hocanov suçlandı. Önde gelen Kazak aydınları S.Seyfullin, M.Mırzagaliyev, N.Nurmakov, S.Mendeşev siyasi sürgüne uğradı. 1928’in sonunda, Goloşyokin’in siyasi “muhaliflerinin” ilk tutuklamaları başladı, bunlar arasında A.Baitursynov, M.Dulatov, J.Aymautov, M.Jumabaev vardı. İki yıl sonra M.Tynyşbayev, J.Dosmuhamedov, H.Dosmuhamedov ve Kazak Milli aydınlarının diğer birçok temsilcileri tutuklandı (Goloşyokin, 1936).

R. 1. 7’ci Tüm Kazak Bölge Parti Konferansı, Aktöbe (Batı Kazakistan) Temsilcileri.
Filip Goloşyokin merkezde.

İstatistik bilgilere göre 1921-1922’de Kazakistan’da 2 mln. 300 binden fazla kişi açlığa maruz bırakıldı, onların 1 milyondan fazlası hayatını yitirdi (KC MDA, Dosya № 36: 59-62). Cumhuriyetin batı ve güney-batı bölgeleri, birkaç yıl boyunca hasat yapılmadığı yerlerde özellikle etkilenmiştir. Bazı Bolşevik liderlerin yerel Müslüman halkın yok olmasını bile memnuniyetle karşılaması durumu ağırlaştırdı. Dolayısıyla, Türkistan Merkez İcra Komitesi liderlerinden biri I.Tobolin, “ekonomik açıdan zayıf olan Kazak Türklerinin Marksist teorisine göre ölmeleri gerektiğini, bu yüzden açıklıkla mücadele etmek için para harcanmaması gerektiğini” belirtti (Bakir, 2015). Bununla ilgili Kazak Müslümanları arasında şöyle bir şiir yaygın oldu:

*Mikola jîndî kelgende,
Bolatîn bârî keş deme,
Kommunister kelîp körgende,
Qalmadı jeuge eşteñe.*

Deli Mikola geldiğinde,
Olacak hepsi geç deme,
Kommunistler geldiğinde,
Kalmadı birşey yemeye.

F. Goloşyokin ile birlikte Kazakistan topraklarında İslam'ın gücünü zayıflatmak amacıyla yerli halkın dinî varlıklarına karşı bir politika izledi. İlk önce bölgedeki camilerin kapatılmasına, dinî yayınların müsadere edilmesine dair karar alındı. Rusya Kültür Merkezi Daimi Komisyonunun 1918-1928 tarihleri arasında Kazakistan'da 2500 fazla “Müslümanlık dinî binalar” (cami, tarihi İslami medereseler) kayıt edilmiştir. F.Goloşyokin 1630 “Namaz evlerinin”, onların arasında 782 caminin kapatılmasına dair karar çıkarttı (Muhtarova, 2007: 161-164).

1925-1933 tarihleri arasında Kazakistan'da Bolşeviklerin dinsizleştirme siyaseti derin izleri bırakmaya başladı. Camilerin kapatılmasının yanı sıra Kazakistan'daki bütün imamlar, dinî hizmetçiler ve mollalar yeni kurulan Sovyet devletine vergi ödemeye mecbur kaldı. 1918'de İşçi komitelerinin yanında kurulan “Karşılıklı Yardım Komitesinin” bütçesi için 1925'ten başlayarak Müslüman dinî dernekler, imamlar, mühtesibler ile mütevelliler zorunlu vergi ödemeye başladı (KC MDA, Dosya № 606: 82-84). Halbuki bu dönemde Kazakistan'ın Kuzey ve Doğu bölgeleri Müslümanları kıtlıktan hayatlarını yitiriyordu. Mesela, OGPU'nun Temmuz 1922'de Kazak Merkez Yürütme Komitesine bağlı “Açlığa Yardım” Merkezi Komitenin faaliyetleri hakkında yazdığı raporda şöyle kanıtları sunmaktadır: “Akmola eyaletinde Açlığa Yardım Teşkilatı Komisyonu, halka yardımcı olmak için düzenlenen kasaba komitelerini organize eden Kokçetav, Atbasar ve Akmola ilçelerinde açlıktan kurtulmak için özel komisyonlar oluşturulmasına katkıda bulundu. 1 Mayıs - 15 Temmuz 1922 arasında, Akmola bölgesindeki aç insanların sayısı 400 bin ile 450 bin arasında değişiyor. Eyaletten alınan bilgiler nüfusun durumunun felaket olduğunu göstermektedir. Böylece, örneğin, Atbasar ilçesinin Petropavlovsk, Kokçetav, Moganalinski ve Aklinski bölgelerinde, nüfus zaten açlığa mahkumdur. Bazı yerlerde insanlar surrogates ve leş yemekte, yamyamlık vakaları kayıt edilmiş durumda” (KC MDA, Dosya № 36: 63-64).

Arşiv belgeleri, 1921-1922 kıtlığı sırasında ve daha sonra 1925-1928'de F.Goloşyokin döneminde Sovyet ve Kazakistan parti organları tarafından gerçekleştirilen İslam'a karşı politika, bölgede Stalinist rejimin güçlenmesini ve yerli halkın soykırımı uğradığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Bolşeviklerin ilk on yıllardaki bölgedeki İslamiyete karşı olan siyasetini Mustafa Çokay şöyle açıklamaktadır: “Radikal Müslümanlar çağın talep ve gereksinimlerini anlamada bir birliğe sahip değillerdi, ancak bu arada sosyal muhafazakâr unsurlar şeriat yasalarına tam ve koşulsuz boyun eğmede mutluluk gördüler. Din adamlarımızın şeriatı göre bir mahkeme sağladığı için Türkistan üzerinden her türlü rejimi kabul etmeye hazır olduğu ortaya çıktı” (KC MDA, Dosya № 416: 93-95).

3. 1929-1942 Yılları Arasında Sovyet Kazakistan'daki İslam ve İkinci “Kıtlık” Dönemi

Kazakistan'daki İslami hareketler, Bolşevikler için ciddi endişe uyandırmaya başlamıştı. Bu sebeple devletin İslam'a yönelik politikası gittikçe daha katı bir tutuma dönüşmüştür. Bunun nedeni, Türkistan'ın Milli kurtuluş güçlerinin devam eden silahlı mücadelesi (Basmacı Hareketi) ve Müslüman Türk halkları arasında “İslami ve Türkçülük hareket” korkusu ile birleşmesi olmuştur (Veller). 1926'da “Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Müslümanlarının dine karşı propagandası üzerine tezler” başlıklı bir kararname yayınlandı. İçinde, özellikle İslam'ın ve Müslüman din adamlarının faaliyetlerinde bir artış olduğu kaydedildi. Aynı zamanda, “İslam'la birleşen Şamanizmin kalıntılarının önemli bir yer tuttuğu” belirtildi (KC CA, Dosya № 980: 103-104). Buna göre, dinî faaliyetlerini bastırmak için uygun “tedbirler” alınması gerektiği öne sürüldü, yani dine karşı propagandanın her düzeyde önemli bir araç olarak kullanılması ile “İslam'ı sınıf köleliğinin bir aracı ve zenginlerin hizmetkârı olarak ortaya çıkarmak” için çeşitli politikalar uygulandı (KC MDA, Dosya № 15: 99-103). Böylelikle 1926'da resmi belgelerde İslam'ın “Sovyetlere karşı karakteri” ile ilgili kararlar ile talimatlar ortaya çıktı ve 1927'de artık “dine karşı ajitasyon ve propaganda” yerine, “İşçi sınıf düşmanı İslam ile mücadele için önlemler” alınmaya başladı.

Nisan 1929'da, Rusya'nın Merkez İcra Komitesi ve RSFSR'nın Halk Komiserleri Konseyinin “Dinî Dernekler Üzerine” kararı çıkarıldı. Bu aşamada, İslam'a aktif olarak zulüm politikası bütün SSCB'de ve özellikle Kazakistan'da uygulandı. 1928'de Kazakistan'da tüm Müslüman mektep ve medreseler kapatıldı. Resmi istatistik bilgilere göre 1928-1933 yılları arasında sadece Güney Kazakistan bölgesinde 198 cami kapatıldı (KC MDA, Dosya № 89: 42-45). 1932'de Müslüman din adamları ile temsilcilerine karşı ilk baskılar başlatıldı. İslam'a karşı propaganda okullarda hız kazandı ve 1929'da özel bir kararname İslam'ın her düzeyde öğretilmesini yasakladı. Bu alınan karara göre 1830-1840 yıllarda inşa edilen Semey (Doğu Kazakistan) bölgesindeki “Tınıbay” camisi, Petropavlovsk (Kuzey Kazakistan) şehrinde faaliyette olan 1851'deki “Dinmuhamed”, 1860'taki “Musatayev”, 1868'deki “Muratov”, 1882'de “Yanguzarov” camileri, 1867'de Taraz şehrindeki (Güney Kazakistan) “Nematbay”, Kızıl-Orda'da (Güney-Batı) 1878'de kurulan “Aytbay” camisi, 1913'te Evliya-Ata'da inşaat edilen “Junısbay” camileri Bolşeviklerin genel kullanımına verildi, yani bir koyma, ahır veya silahlar toplama merkezi olarak kullanıldı (KC MDA, Dosya № 238: 99-101).

R. 2. Semey şehrindeki (Doğu Kazakistan) “Timbay” Camisi. 19. Yüzyılın İkinci Yarısı.

19. yüzyılın ortalarında Verny’de (Almatı) inşa edilen Tatar cami binası 1940’ta Bolşeviklerin depo olarak kullanan bir ön yükleme fabrikasının kontrolüne aktarıldı. 1920’lerde Uralsk’taki (Batı Kazakistan) Kızıl cami, bir meslek okuluna, daha sonra meslek okulları öğrencileri için bir yurt şeklinde engelliler evine dönüştürüldü. Aktobe’nin (Batı Kazakistan) merkezi camisi 1903’te inşa edildi ve 1921’de kapatıldı, 1934’te ise bir matbaaya, daha sonra Bolşevik tiyatrosunun deposuna dönüştürüldü. Cami kapatıldığında, Hazreti Ömer Cami imamı, 1925-1926’da açlık döneminden sonra idam edildiği Karaganda (Merkezi Kazakistan) kampına sürüldü. “Junısbay” camisi ise birkaç kez açıldı ve kapatıldı (KC MDA, Dosya № 238: 103-105).

Bolşeviklerin baskıcı önlemlere ve din adamlarının önemli bir bölümünün yok olması ile 1925–1947 tarihleri arasında “Militan Ateistler Birliği” dâhil aktif ateistik propaganda faaliyetlerine rağmen, İslam Kazak Türklerinin manevi yaşamında önemli bir rol oynamaya devam etti. Bunun sebebini araştırmacı Bruce Privratsky şöyle açıklamaktadır: “Kazak’lar İslam’ı dinî ve ahlaki saflığı korumanın bir yolu olarak “Taza Jol” (Temiz Yol) olarak görüyorlar. Kazak’lar “Quday Jol” (Hüda Yolu) nerede olduğu hakkında konuştuğunda, İslam anlamına gelir. Ancak biçimsel terimler teolojik anlam yüklendiği için Kazakların duygusal ve deneysel bir ifade tarzı kullanırlar. İslam “doğru” (düz) ya da “temiz” bir yoldur. “Taza Jol”, İslam’ın “doğru yolu” olarak tanımlanmasının Kazakça bir yorumudur” (Privratsky 2001: 73-75). İşte bu anlayış ve yöntem, Kazak Türklerini Bolşevik baskısından korumuştur.

Kazakistan topraklarında İslam’a karşı politikanın uygulanmasının yanı sıra Kazak Türkleri arasında “zulmat”⁷ olarak algılanan bu dönem, 1930’un yazı itibariyle başlayarak 1934’ün sonuna kadar devam etmiştir. Kıtık, Komünist rejimin Kazakistan’daki devasa kolektifleştirmesinin (kolhozlaştırma) ve et ile tahıl kampanyasının ana nedeniydi. 1930-1931 kolektivleştirme yıllarında, Bolşevikler ile

OGPU, NKVD askerleri Kazak Türklerini kolhoz ve sovhozlara geçmeye zorlamaya başladı. Bir yandan geleneksel hayat, adet-örf ve dinî görüşler Bolşeviklerin baskısı altında kaldıysa diğer yandan halkın sosyo-ekonomik yaşayışı Komünist ideolojinin etkisinde kaldı.

R. 3. OGPU Kuruluna Bağlı Özel Kuvvetler Bölümü, 1925 Yılı.

Sovyet dönemi arşiv kayıtlarında, Kazakistan'da yaşanmış olan soykırım (kırgın) ve aşarşılık (kıtık) döneminin gerçek sonuçlarının gizlendiği tarihi bir gerçektir. Örneğin, 1937'de Kazakistan'da yapılan nüfus sayımının sonucuna tanık olan Stalin, artışı yerine düşüşünü görerek güvensizliğini belirtti, sayım sonuçlarının gizlenmesini emretti ve buna katılan herkesin “halk düşmanı” ilan etti (Tragediya Kazahskogo Naroda, 2010: 3-7). Ayrıca bu güne kadar yapılan Sovyet ve yabancı akademisyenler Robert Conquist, İsabel Ogayon, Martha Bril Alcott tarafından 1932-1933 kıtlığının tarihi ve sonuçları hakkındaki tüm çalışmaların Sovyet döneminden resmi istatistiklere dayandığı vurgulanmalıdır (Conquist Robert, 1986; Ogayon İsabel, 2006; Alcott Martha Bril, 1981).

Kıtık döneminde, A.N. Alekseenko kendi çalışmalarında “olası tüm değişiklikler dikkate alındığında, Kazak nüfusunun kayıplarının 1930'da 1 mln. 840 bin kişiyi veya etnik grubun % 47,3'nü aşmadığını” belirtmektedir (Alekseenko, 2000). Kazak demografçı M.B. Tatimov, Kazak halkının 2 mln. 020 bin ölü ve 616 bin Kazakistan'a dönülmez şekilde göç ettiğini (Tatimov, 1989: 123-125), tarihçi H.M. Asylbekov ise 2 mln. 500 bin ölü ve 616 bin ana topraklarına dönüşü olmayan bir şekilde göç ettiklerini (toplam - 3.116 bin kişi) vurgulamaktadır (Asylbekov..., 1991). Günümüzdeki tarih araştırmacılarının arasında Sultan Han Aqquly 1910-1932

tarihleri arasında A. Bokeyhanov'un, OGPU ve NKVD'nin verilerine dayanarak kıtlık dönemine kadar Kazak Türklerinin sayısının 7 mln. yakın olduğunu öne sürmektedir ve Sovyet yöneticilerinin elden yapılan "katliamı" gerçekleştirerek 5 mln. 068 bin Kazak Türkünün soykırımı uğratıldığını vurgulamaktadır. Bunların arasında 4 mln. halkın, toplam % 70'i hayatlarını yitirdiğini, kalanlarının Çin, İran, Hindistan ve Türkiye'ye göç ettiklerini ve 1937'de ülkedeki Kazak sayısının 2 mln. 181 bin 520 kaldığını yazmaktadır (Aqquly Sultan Han).

Kıtlık dönemi ile II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Kazakistan'ın Müslüman din adamları ile aydınlarına karşı baskı ve şiddetin korkunç sonuçları arşiv belgelerde kayıt edilmiştir. Kazakistan'daki hemen hemen bütün gazetelerde Müslüman din adamlarının "Sovyetlere karşı faaliyette" bulduklarını ve "devrime karşı örgütler ile gruplarla" ilişkili olduklarını yazdı. Stalinist Halk Komiserliğine bağlı NKVD soruşturma raporlarında Kazakistan'daki Müslüman din adamları "eşkiya" gruplarla birleşerek "bayların" (Kazak elitlerin) İslami örgütlerini SSCB'den bölünmesi için çaba gösterdikleri hakkında kayıtlar bulunmaktadır (KC MDA, Dosya № 3: 4-6). Mesela, *Yekpendi* adlı Bolşevik yayınında 28 Temmuz 1937'de № 171 sayısında Doğu Kazakistan'ın Aksuat ilçesinde Jakup Serjan isimli mollanın (din adamı) "devrime karşı" hareketi için tutuklanıp, sürgüne uğradığını ve daha sonra 18 Ekim 1938'de idam edildiğini yazmıştır (KC MDA, Dosya № 13852: 67-71).

F. Goloşyokin'in yıkım ve kırgın politikasının ardından, 1933'te Kazakistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Sekreteri Ermeni Levon Mirzoyan tayin edildi. 8 Haziran 1937'de "Sovyetlere karşı Türk-Tatar milliyetçi örgütleri üzerindeki istihbaratlara dair" SSCB'nin NKVD'nin Direktifi çıkarıldı. Buna göre L.Mirzoyan Kazakistan'daki "Sovyetlere karşı" hareketleri üzerine 14 Kasım 1937'de Stalin'e bölgeyi "temizleme" gerektiği hakkında talep mektubu gönderdi. Bu mektupta şöyle yazılmaktadır: "Sovyetlere karşı "unsurları temizlemek" amacıyla, bize 6.000 kişilik birinci kategori ve 5.000 kişilik ikinci kategori⁸ için bir sınır verildi. Bu sınırlar bölgemiz tarafından neredeyse tamamı kullanılmıştır. Ancak, NKVD yetkilileri Sovyetlere karşı unsurları daha fazla tutuklamıştır. Bu, devrime karşı olan yeni örgütler tarafından ortaya çıktı, onlar arasında çok sayıda aktif bir şekilde Sovyetlere karşı "unsurlar" bulunmaktadır. Zorunlu maruz bırakılanlar sayesinde isyancıların sayısı artmaktadır ve bölgede radikal gruplar çoğalmaktadır. Bu verilere dayanarak, Bolşevikler Komünist Partisi Merkez Komitesinden Kazakistan'a, Sovyetlere karşı "unsurları temizlemek" amacıyla birinci kategoride 2.000 kişi, ikinci kategoride 3.000 kişi olmak üzere 5.000 kişinin tutuklanmasına ek bir sınır tanımlanmasını istiyoruz. Bu ek sınırla, isyancı ve aktif düşman "unsurları temizleyeceğiz" (RSSTDA, Dosya № 583: 29).

Ardından 9 Temmuz 1937'de Almatı'dan Kazakistan'daki Sovyetlere karşı olan ve "baylar" (zengin kısım) kategorisine girenleri idam edilmesine dair Bolşevik Partisi Komitesi Yejev namına özel bir mektup gönderildi. Kazakistan Komünist Partisi Sekreterliğini geçici olarak üstlenen Nurpeyisov'un imzası vurulan bu mektupta

“baylar ile kulakları” üç kişiden (Mirzoyan (yerine Nurpeyisov), İsayev ve Zalin) oluşan cezalandırma komisyonunun oluşmasına dair istek mektubu gönderilmiştir. Aynı zamanda “ön verilere göre vurularak idam edilecek 2.346 kişi, sınır dışı edilecek 4.403 kişi” denilmiştir (RSSTDA, Dosya № 575: 95). Tarihi kaynaklara bakıldığında Kazakistan’ın “bayları” Sovyetlere karşı ve radikal Müslüman din adamları kategorisine girmiştir (KC MDA, Dosya № 439: 47-48).

Böylelikle, Kazakistan insanlık dışı bir sosyal deneyim haline geldi. Ortodoks Marksist’in cezai uygulaması, Kazakistan etnik gruplarının geleneksel yaşam sisteminin yıkılmasıyla sonuçlanan ve nihayetinde tarihte benzeri görülmemiş bir felakete yol açan “geriye doğru halkların kapitalizmi atlayarak sosyalizme geçiş olasılığı” varsayımı yapıldı.

4. Sonuç

Bu çalışma, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği’nin Yesevi topraklarında uyguladığı materyalist, komünist ve seküler programın siyasi, yasal, askeri, istihbari, akademik, yayın ve propaganda da dâhil birçok alanı kapsayacak şekilde gerçekleştirildiğine dikkat çekti. Çalışma devamında bu kadar geniş alan ve konu başlığındaki çeşitliliği barındırdığına işaret ederek Yesevi irfan ve sufiliğiyle yoğrulmuş alanlarda gündelik hayata yönelik seküler programın dinî kurum ve temsilcilerinin ortadan kaldırılmasından ibaret olmadığını ele aldı. Yayınlar, seminer ve eğitimlerin neredeyse tamamı Kazak Müslümanları temsil eden büyük ve abidevi şahıs ve eserlerin tahrif veya inkârıyla gerçekleştirildiğine vurgu yaparak bu konuyu ele almaktadır.

Ekim Sosyalist Devriminden sonra, Rus İmparatorluğunun Kazakistan’daki Müslüman halklarının hayatını yeniden yapılandırdı. İlk aşamada, Sovyet hükümeti Müslümanları toplumun aktif bir parçası olarak kendi taraflarına çekmeye çalıştı, onları Doğuda Bolşevizm ve Sosyalizm fikirlerinin propagandası ile Müslüman olmayan topluma karşı mücadelede kullanmaya çalıştı. 1917’de bu planları uygulamak için Halk Komiserliğinin bir parçası olarak Müslüman İşleri Komiserliği oluşturuldu. Ekim Devrimi sırasında Müslümanlar kendileri önemli sayıda farklı örgütler oluşturdu. Bunlar arasında, Tüm Rusya Müslüman Konseyi, Tüm Rusya Müslüman Askeri Konseyi, İç Rusya, Sibirya ve Kazakistan’ın tabi olduğu Başkurt Kurultay Ulusal Parlamentosu gibi örgütler faaliyet gösteriyordu. Merkezi Müslüman Komitesi üyeleri tarafından, Bolşevik partisi Sovyet rejiminin bu muhaliflerinin siyasi arenadan çıkarılmaya başladı. Bunun yerine, şehirlerde Sovyet Müslüman komiserleri ve kırsal kesimdeki yoksulların Sovyetleri tarafından temsil edilen il, ilçe ve köylerde “proleter iktidar organları” yaratıldı.

Merkezi Müslüman Komitesi’nin yardımıyla İşçi ve Köylü Kızıl Ordusu birimlerinin takviyeleri devam ediyordu. Almatı ve Uralsk şehirlerinde Müslüman sosyalist alaylar, Taşkent, Orenburg, Semipalatinsk ve Türkistan ile Kazakistan’ın diğer şehirlerinde Müslüman Kızıl Ordu askerlerinin ayrı müfrezeleri kuruldu.

Merkezi Müslüman Komitesi'nin ve yeni oluşturulan bölümlerin tüm çabaları, Kafkasya, Türkistan, Kazakistan ve Kırım Müslümanlarını sınıf mücadelesi genel fikriyle bütünleştirmeyi amaçladı. Bu amaca ulaşmak için propaganda etkinlikleri yaygınlaştı.

Aynı zamanda, Müslüman okullarını Bolşeviklerin taleplerine göre yeniden organize etmeye çalışıldı. Haziran 1918'de Sovyet gücünün “platformunu benimseyen” Üçüncü Tüm Rusya Müslüman Öğrenciler Kongresi toplandı. Müslüman okullarına gönderilen öğretmenlerin eğitimi için pedagojik hazırlık sınıflar her yerde açıldı. Halk Eğitim Komiserliği Eğitim bölümünde “Müslüman eğitiminin tüm konularının bilimsel gerekçelendirilmesi” ve “Müslüman yüksek öğretim sorunlarının teorik gelişimi” ile görevlendirilmiş bir Halk Koleji oluşturuldu.

Kazakistan'daki Müslüman halklarının yaşamını Bolşeviklerin taleplerine göre dönüştürmeye yönelik hazırlanan planlar iç savaşla bağlantılı olarak gerçekleştirilemedi. Güney Kazakistan'ın tüm bölgesi, Yedisu ve Kuzey ile Doğu Kazakistan Müslüman kısmı “Kızıllar” ile “Beyazlar” arasındaki iç savaşa çekildi. Din adamlarının çoğunun Sovyet hükümetinin siyasi muhaliflerinin yanında olması nedeniyle durum başka bir boyut kazandı. İç Savaş sırasında başlayan “Askeri Komünizm” politikası Müslüman haklarına karşı baskılara yol açtı. Şeriat mahkemelerinin kaldırılması, dinî okulların kapatılması, camilerden toprak alınması, din adamlarına zulmetmek gibi önlemler, sonuçta Kazakistan'da iki kıtlık dönemlerinin gerçekleşmesine neden oldu.

Müslümanlar arasındaki dine karşı mücadele alanındaki rahatsız edici durumla bağlantılı olarak, Merkez Komite Siyasi bürosu toplantılarında bu konuyu tartıştı. Özellikle, 18 Ağustos 1927'de Siyasi büro “Müslüman dinî hareketle mücadele tedbirleri hakkında” mesele etraflıca ele alındı. Böylece, 1920'lerin sonu İslam'a karşı kampanyaların büyümesiyle dikkat çekti. Kazakistan'da “Ramazan Bayramı”, “Kurban Bayramı” ve “Nevruz” gibi etkinliklerin önünü almak için Bolşeviklerin faaliyetleri şiddet ve baskıcı bir nitelik kazandı. 1929'da oluşturulan Militan Ateistler Birliği, devletin baskıcı ve zorunlu din politikasında büyük bir rol oynadı, “Huda'sız beş yıllık planlar”, ateizmin teşviki, Müslüman bayramlarının önünü kesmesi, camilerin kapatılmasında bir rekâbet oluşturuldu.

1930'larda Sovyet yönetimi, Müslüman din adamlarına karşı ayrımcı vergi politikaları, din eğitiminin kısıtlanması ve yasaklanması, oy haklarının mahrum edilmesi ve dinî edebiyatın yayılmasının yasaklanması ile Müslümanların medeni haklarını sınırlamak amacıyla hedefli faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca Müslüman din adamlarına idari ve cezai sürgün politikası uygulanmıştır. Kolhozlaştırma döneminde çok sayıda Kazakistan'ın Milli aydınları ile Müslüman liderleri sürgüne ve daha sonra idama makum bırakıldı. 1937'de alınan tedbirler sonucunda muhtasiblerin % 87'si ve Kazakistan'daki 9 binden fazla caminin 8520'si kapatıldı, imamların ve müezzinlerin % 90 ile 97'nin dinî görevi yasaklandı. Kazakistan'da yapılan bütün bu İslam'a karşı siyasi ve ideolojik tedbirler bölgedeki kıtlık sürecüyle eş anlamda yürütüldü.

Sonnotlar

- 1 2 Kasım 1923 - 10 Temmuz 1934 tarihleri arasında hizmet eden SSCB'nin Halk Komiserleri Konseyine bağlı Birleşmiş Devlet Siyasi İdaresinin kısaltılmış adı. OGPU, SSCB Merkez İcra Kurulu Başkanlığı Kararı ile Birleşmiş Sovyet Cumhuriyetlerinin Milli Mücadelesine karşı kurulan bir istihbarat Komitesi. 15 Kasım 1923'te SSCB Merkez İcra Komitesi, bu organın tüm istihbarat ve karşı istihbarat çalışmalarının ve aynı zamanda Milli aydınlar karşı mücadelenin yürütülmesiyle görevlendirildiğine dair OGPU Yönetmenliğini onayladı.
- 2 SSCB Halk İşleri Komiserliği (SSCB'nin NKVD'si, İç İşleri Halk Komiserliği), 1934-1943 yılları arasında SSCB'nin suçla mücadele ve kamu düzenini korumak için devlet yönetiminin merkezi organıydı, ayrıca devlet güvenliğini sağlamak için kurulmuştu.
- 3 SSCB'nin Devlet Güvenliği Komitesi, 1954-1991 yılları arasında faaliyet göstermiştir.
- 4 Kuran, Ufa'da saklandı, daha sonra 1923'te Lenin'in imzasının ardından Taşkent'e alındı ve günümüze kadar Emir Timur Müzesindedir.
- 5 Kazak Türkleri "Jut" kelimesini kırgın ve kıtlık dönemi için kullanır. Kazakistan'ın 1920-1922 yılları tarihi birinci kıtlık dönemi ile anılır. Bununla ilgili Kazak Ceditçi Bilal Suleyev'in 1922'de "Aq Jol" gazetesinde "Jut Jeti Ağayındı" (Jut Yedi Kardeş) adlı şiiri yayınlanmıştır. Bilal Suleyev 1893'te Güney Kazakistan'ın Taraz bölgesi Kapal kentinde hayata geldi. Eğitimini Ufa şehrindeki "Galiya" medresesinde almış. Daha sonra Orenburg şehrindeki Öğretmenler okulundan mezun oldu. Öğretmenlik hayatında "Alaş" Milli Mücadelesine katıldı ve kendi şiiri ile 1920-1930 yıllardaki Kazakistan'daki dini hayatı ile kıtlık dönemini ortaya koydu. Şiirde Sovyetlerin "Sömürge, Kıtlık, Kariyer, Veba, Yahuda, Cehalet ve Bereketsizliğinden" bahsetmiştir. Yedi kardeş olarak belirleyen bu kelimelerin anlamını Kazakistan'ın nasıl bir Rusya devletinin sömürge bölgesine dönüştürüldüğünü kendi şiiri ile açıklamıştır.
- 6 Şaya Itsikoviç, ya da Filip Isayeviç Goloşyokin, 26 Şubat 1876'da Vitebsk eyaletinin Nevel yerleşkesinde küçük-burjuva bir Yahudi ailesinde doğdu. Ekim Devriminden sonra, Kasım 1917'de Filip Goloşyokin, Yakov Sverdlov'un emriyle Ural bölgesine gönderildi ve Aralık ayında Rusya bolşeviklerinin Ekaterinburg Komitesi üyesi atandı. Goloşyokin Rus Çarı ailesinin infazına tanık oldu ve doğrudan onları idam etti. Ekim 1922'de Goloşyokin, İşçi Komitesi, Kızıl Asker ve Köylü Temsilcileri başkanı olarak Rusya'nın Samara eyaletine gönderildi ve ayrıca açlığın etkileriyle mücadele için il komisyonuna başkanlık etti. Ekim 1925'te Goloşyokin, Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bölge komitesinin sekreteri olarak atandı. 1933 yılının yaz aylarında Goloşyokin Moskova'ya döndü ve burada Halk Komiserleri Komitesinin baş devlet hakemi oldu. Troçkizme sempati duymak, terörist bir eylem hazırlamak, kolhozlaştırma konusunda aşırılıklarla suçlanarak Goloşyokin 15 Ekim 1939'da tutuklandı. 28 Ekim 1941'de tutuklanan diğer insanlarla birlikte, Kuibışev yakınlarındaki Barboş köyü civarındaki Barboşyna Polyana'da Stalin'in emriyle idam edildi.
- 7 "Zulmat" – karanlık, gece anlamına gelir. 1930 yıllarında bolşeviklerin Kazakistan'daki elden yapılan kıtlığın, ardından Kazak aydınlarının sürgüne uğratıp, idam ettirmelerinin dönemi "zulmat" olarak adlandırılmıştır. Mesela "*Qazaqtardıñ basına tüsken zulmat zamannıñıñ tuu ükîmet basına Goloşyokinnıñ keluimen öristey tüsken*" (Kazak'ların başına gelen zulmat dönemi hükümet başına Goloşyokin'in gelişi ile gelişmiştir).
- 8 NKVD'nin raporlarına göre Kazakistan'da yerli zengin kısmı belirli kategorilere ayrılmıştır. Birinci kategoriye "bay" adlandırılan zenginler ve ikinci kategoriye "kulak" adlandırılan zengin Ruslar. Bunlar Kazakistan topraklarına 1890'lı yıllardan itibaren göç ettirilmiştir. Bkn. KC MDA. Birim № 247. Kayıt № 1. Dosya № 439. Sayfa № 47.

Kaynaklar

I. Arşiv Kaynakları

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlık Arşivi

KC CA. Birim № 141. Kayıt № 1. Dosya № 1541.
KC CA. Birim № 141. Kayıt № 1. Dosya № 980.
KC CA. Birim № 718. Kayıt № 1. Dosya № 434.

Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi

KC MDA. Birim № 4. Kayıt № 1. Dosya № 606.
KC MDA. Birim № 81. Kayıt № 4. Dosya № 15.
KC MDA. Birim № 141. Kayıt № 1. Dosya № 13852.
KC MDA. Birim № R 196. Kayıt № 1. Dosya № 40.
KC MDA. Birim № 247. Kayıt № 1. Dosya № 439.
KC MDA. Birim № 320. Kayıt № 1. Dosya № 36.
KC MDA. Birim № R 320. Kayıt № 1. Dosya № 45.
KC MDA. Birim № 461. Kayıt № 1. Dosya № 416.
KC MDA. Birim № 1711. Kayıt № 1. Dosya № 89.
KC MDA. Birim № 1648. Kayıt № 1. Dosya № 3.
KC MDA. Birim № 1648. Kayıt № 1. Dosya № 5.
KC MDA. Birim № 2079. Kayıt № 1. Dosya № 238.

Rusya Sosyal-Siyasi Tarihi Devlet Arşivi

RSSTDA. Birim № 17. Kayıt № 166. Dosya № 583.
RSSTDA. Birim № 17. Kayıt № 166. Dosya № 575.

II. Araştırmalar ve İncelemeler

- Aknazarov, Husain. (1986). *Qazaqstandağı İslam Dininin Taralu Ereşelikleri*. Almatı.
- Alekseenko, Aleksandr. (2000). “Naseleniye Kazahstana v 1926-1936 Godah”. *Kompyuter i İstoriçeskaya Demografiya*. Red. V.N. Vladimirov. Barnaul.
- Alcott, Martha Bril. (1981). “Kollektivizatsiya v Kazahstane”. *Rossiyskiy Obzor*. № 2.
- Asylbekov, Malik ve Galiyev, Azimbay. (1991). *Sotsialno-Demografiçeskiye Protsesi v Kazahstane*. Alma-Ata.
- Ahmetov, Şegen ve Janpeyisova Kaynıl. (1983). *Literatura i Religiya*. Alma-Ata: Kazahstan.
- Aqquly, Sultan Han. “Golod v 1932-1933 Godah v Kazahstane: Genosid ili Etnosid?”. Erişim tarihi: 23.08.2019. <https://e-history.kz/ru/publications/view/4316>

- Bakir, Abdijalel. (2015). “Mustafa Şokaydy Bilmeytin Maslihat Deputattary Özderinin Ruhani Jarymjan Yekenin Tanıtkanı Ma?”. *Türkistan Gazeti*, 18 Mausım.
- Belyayev, Evgeniy. (1966). *Arabi, İslam i Arabskiy Halifat v Ranneye Srednevekovye*. Moskva: Nauka.
- Bobrovnikov, Vladimir. (2001). “Şariatskiye Sudi i Pravovoy Pluralizm v Sovetskom Dagestane”. *Etnografıçeskoye Obozrenie* № 3.
- Conquist, Robert. (1986). *Jertva Skorbi: Sovetskaya Kollektivizatsiya i Terror Golodom*. New-York.
- Dekrety Sovetskoy Vlasti*. (1957). Tom 1, 25 Oktabrya 1917 g. – 16 Marta 1918 g. Moskva.
- Düysenbin, Jorabek. (1968). *İslam Dini jane Onın Sarkınşaktarı*. Almatı: Kazakstan Baspası.
- Goloşyokin, Filip. (1936). *Partiynoye Stroitelstvo v Kazahstane. Sbornik Reçey i Statey (1925-1930)*. Moskva-Alma-Ata: Gosizdat RSFSR.
- Ğabdullin, Baqyt. (1988). *Şoqan, Ibray jane Abay Din Turalı: Şamanizm, İslam, Ateizm, Deizm, Antiklerikalizm*. Almatı: Kazakstan.
- Egamberdiyev, Mirzahan ve Dinasheva, Lazzat. (2019). “Çarlık Rusyasının Güney Kazakistan’daki Eğitim Politikası (1850–1914)”. *Belleten*, Cilt: LXXXIII-Sayı: 297, Ağustos.
- Kılınçkaya, M. Derviş ve Omarbekov, Talas ve Egamberdiyev, Mirzahan. (2019). “Sovyetler Birliği Döneminde Yıldırma Politikasının Bir Unsuru Olarak ‘Türkçülük’ Suçlaması”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. № 30.
- Klimoviç, Lyutsian. (1986). *Kniga o Korane, Yego Proishojdenii i Mifologii*. Moskva: İzdaniye Politiçeskoy Literaturı.
- Kommunistiçeskaya Partiya i Sovetskoye Pravitelstvo o Religii i Tserkvi*. (1961). Moskva: Gospolitizdat.
- Malaşenko, Aleksey. (1996). *Musulmanskiy Mir SNG*. Moskva.
- Muhtarova, Galiya. (2007). *İslam v Sovetskom Kazahstane (1917-1991)*. Uralsk.
- Nurmağambetov, Kadyrgali. (1964). *Rabota po Ateistiçeskomu Vospitaniyu Uçaşihsa v Srednih Klassah Kazahskoy Selskoy Şkoli*. Alma-Ata.
- Ogayon, İsabel. (2006). *La sédentarisation des Kazakhs dans l’URSS de Staline. Collectivisation et changement social (1928-1945)*. Paris
- Omarbekov, Talas. (2003). *Qazaq Tarihının XX Ğasırdağı Özekti Maseleleri. Kömekşi Oqu Quralı*. Almatı.

- Pesikina, Ekaterina. (1950). *Narodnyy Komisariat Po Delam Natsionalnostey i Ego Deyatelnost v 1917-1918 Godah*. Moskva.
- Privratsky, Bruce. (2001). *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory*. Richmond, Surrey: Curzon Press.
- Şülembayev, Katırşat. (1974). *Osı Küngi İslam Dinindegi Dağdarıs*. Almatı.
- Tatimov, Makaş. (1989). *Sotsialnaya Obuslovlennost Demografıçeskih Protsesov*. Alma-Ata.
- Tragediya Kazahskogo Naroda. (Sbornik Dokumentov i Materialov Goloda 20-h, 30-h Godov XX Veka v Kazahstane)*. (2010). Almatı.
- Veller, R. Charls. "İslam in the life of Kazakhs". Erişim Tarihi: 22.08.2019. <https://caa-network.org/archives/8551>
- Yaman, Ali. (2012). *Türk Dünyasında İslam, Sovyet Ateizmi ve Kültürel Süreklilik*. Ankara: Elips Kitap Yayınları.

